

Несмотря на то что в туркменском языке значение желательности выражают многие структурные элементы, основным показателем, несущим данное значение, является аффикс *-a /-e*, который развился из древнетюркского аффикса *-чай /-чей*. Он используется в этой функции как в туркменском языке, так и в других языках огузской группы. В статье также рассматривается составной по происхождению аффикс со значением желательности *- айады / - айеду*.

Ключевые слова: туркменский язык, грамматика, желательное наклонение, сослагательное наклонение.

0. Giriş

0.1 Kip

Kip, fiillerle dile getirilen devinim, olay, oluş ve kılınışla ilgili anlatım yapıları olarak tanımlanmıştır. Bu yapıların kiminde bir olayı haber verme, gösterme veya şarta bağlama, kiminde bir istek, dilek veya emir söz konusudur. Kipler genellikle “bildirme” ve “isteme” kipleri olmak üzere ikiye ayrılmış olarak incelenir. Bildirme kipleri, belli bir zaman kavramı taşıyan fiilin belirttiği kavramın geçmişle, şimdiyle, gelecekle ya da geniş bir süreyle ilgili olduğunu bildirerek fiil kök veya gövdelerine zaman eklerinin getirilmesiyle kurulur ve çekiminin gerektirdiği şahıs eklerini alır. Fiillerin zaman bildiren bütün çekimleri bildirme kipleri içinde toplanır. İsteme (tasarlama) kipleri ise fiilin anlattığı kavramı belirtirken dilek, istek (arzu), gereklilik, emir kavramları taşıdıkları için, buna göre bölümlere ayrılırlar. Bu kiplerde ise zaman ifadesi yoktur. Bu kipler, tasarlamanın şart, istek, gereklilik veya emir şeklinde ortaya çıktığını gösterir [1, s. 289; 2, s. 239-246]. Banguoğlu, zaman ve tarz bölümlerine göre kurulmuş olan çekim toplulukları olan “kip” kavramlarının itibari olduklarını, anlatım, kullanış ve sınırlamalar yönünden değişme ve gelişmelere uğradıklarını belirterek asıl zaman kipleri ve uyarı kiplerinden söz ederek istek çekiminin kararlı bir dilek ifade ettiğini ve yerine göre emir anlamına da yaklaştığını ve bu kipin teklik ve çokluk üçüncü şahıslarının standart Türkiye Türkçesinde eskimiş sayılıp yerlerine emir kipinin üçüncü şahıslarının kullanıldığını (*seve* yerine *sevsin* gibi) belirtmiştir [3, s. 457-470]. Karaağaç “kip”in “varlık + eylem” ilişkisinde ortaya çıkan bir bilgi olduğunu, hareketin gerçekleşme şeklinin bildirilmesi olduğunu ve burada hareketin zamanının değil, şeklinin ön plâna çıktığını belirtirken çatı ve sözlüksel görünüşleri de içine alan bir tablo çizmekte ve

Türkiye Türkçesinde istek, emir, şart ve gereklilik olmak üzere dört şekil çekiminin olduğunu ifade etmektedir [4, s. 544-546].

0.1.1 İstek Kipi

İstek kipi isteme (tasarlama) kiplerindedir, tasarlanan hareketin istendiğini gösterir, istek şeklinde bir tasarlama ifade eder, dilek bildirir. Batı Türkçesinde istek eki *[-a, -e]*’dir. Ergin, bu şeklin eski Türkçedeki gelecek zaman eki *[-ga, -ge]* (< *[-gay, -gey]*)’den geldiğini belirtmiştir [1, s. 310]. Mansuroğlu, *[-gay, -gey]*, *[-ay, -ey]*, *[-ga, -ge]*, *[-a, -e]* eklerinin eski Türkçeden beri, gereklilik-dilek, gelecek (geniş, şimdiki) zaman bildirme fonksiyonlarını devam ettirdiğini belirtmiştir [1, s. 183]. Gelecek zamanda da bir istek ifadesi vardır. Eski Anadolu Türkçesinde *bolay kim, bolayki* ‘ola ki, olur ki, belki’ örneğinde eski *[-gay, -gey]* şeklinin devamı görülür. Burda görülen *[-ay, -ey]* şekli de istek ifadesi taşımaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde istek çekimi; *gel-e-m, gel-e-sin, gel-e, gel-e-vüz, gel-e-siz, gel-e-ler* şeklinde ortaya çıkmıştır. Ergin’e göre, emir birinci şahıs ekleri Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinde istek birinci şahısları için kullanılmış, böylece emir ve istek şekilleri karışmıştır [1, s. 310-311]. Gabain’de de “Fiil Şekilleri” içinde “Dilek Kipleri: Emir vs.” başlığı altında bütün şahıslardaki şekil verilirken teklik birinci şahısta *[-ayın, -ayın, -äyın, -ayn, -äyn]*, ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra *[-yın, -yın]*, n ağzında da nadiren *[-ayan, -äyän, -yan, -yän]*; çokluk birinci şahısta *[-alım, -älim]*, n ağzında *[-alam, -äläm]*, ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra *[-lim, -lim]* ekleri gösterilmiştir. Gabain, eski Türkçede *[-gay, -gey]* ekinin gelecek zaman, bazan muktedir olma, ara sıra, özellikle de görülen geçmiş zaman durumundaki bir yardımcı fiil almışsa, gerçekleşmemiş, nezaketle talep etmeyi ifade ettiği düşüncesindedir [1, s. 79, 81]. Eraslan, eski Uygur Türkçesinde [7, s. 343] gelecek zaman

kipini kuran şekil ve zaman ekinin [-gay, -gey] ve bunun kısaltılmış şekli olan [-ga, -ge] olduğunu ifade etmenin yanı sıra emir, şart ve gereklilik olmak üzere üç isteme kipi olduğunu belirtmiş ve emir kipini şu şekilde örneklendirmiştir [7, s. 345] *sözle-yin, sözle-gil (Ø), sözlezün, sözleling, sözleng, sözlezünler*. Tekin, “voluntative-imperative” başlığı altında emir eklerini (1.t.ş. [-ayın, -äyin, -yın]; 2.t.ş. [-gil, -gil]; 3.t.ş. [-zun, -zün]; 1.ç.ş. [-alım, -älim]; 2.ç.ş. [-ñ]; 3.ç.ş. [-zun, -zün]) vermiştir [8, s. 187-188].

Deny ve Kononov emir kipi çekiminde teklik birinci şahıs çekimini göstermeyerek çokluk birinci şahıs ve teklik ve çokluk ikinci ve üçüncü şahısları emir çekimine dâhil etmişlerdir. Németh, teklik ve çokluk birinci şahısları dâhil etmemiştir, *Fundamentada* emir çekiminde teklik ve çokluk birinci şahıslar gösterilmiştir. Menges, Türkçeyi bütünüyle incelerken tarihsel gelişim ve yayılım içinde istek ve emir (optative-imperative) eklerini birlikte ele almıştır [2, s. 247-248].

Timurtaş, “dilek (inşa) sigaları” içinde “iltizami (istek-gereklilik, optatif)” adı altında Eski Türkiye Türkçesinde ve bugün istek ekinin [-a, -e] olduğunu, bu ekin şeklen Eski Türkçedeki [-gay, -gey] ve daha sonraki [-ga, -ge] ekinden geliştiğini belirterek, anlam bakımından gelecek ve şimdiki zamanla alakası olmadığını, iltizami anlamı ifade ettiğini yalnız kullanım tarzına göre, bazan geniş zaman ve gelecek zaman anlamı taşıyabildiğini belirtmiştir. Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesinde emir çekimini; *varayın, ağla, olsun, dolduralım, bulun, kaluñuz, disünler* şeklinde örneklendirmiştir [9, s. 126-130]. Genel olarak Eski Türkiye Türkçesinde *bilem, bilesin, bile, bilevüz, bilesiz, bileler* şeklinde bir çekim olduğu anlaşılmaktadır.

Ergin, isteme (tasarlama) kipi eklerinden biri olan emir eklerinin tasarlanan hareketi emir şeklinde ifade ettiğini belirterek çekime teklik ve çokluk birinci şahısları da dahil etmiştir. Eski Türkçede emir çekiminin teklik birinci şahısta [-ayın, -eyin] ekiyle kurulduğunu, devrenin sonlarında bunun [-ay1, -eyi] şeklini aldığını, [-ayın, -eyin] şeklinin Batı Türkçesine de aynen geçtiğini ve Eski Anadolu Türkçesinde hem [-ayın, -eyin] hem de [-ayım, -eyim] şeklinin kullanıldığını belirtmiştir [1, s. 304-305]. Ergin, istek ekinin de şekil ifade eden bir ek olduğunu, Batı Türkçesinde [-a, -e] şeklini aldığını ve bu ekin Eski Türkçedeki gelecek zaman eki [-ga, -ge]’den (<[-gay, -gey]) geliştiğini belirtmiş, Osmanlıcada çokluk birinci şahsın kullanımdan düştüğünü, Osmanlıcanın sonlarında ise teklik birinci şahsın da kullanımdan

düştüğünü, böylece Türkiye Türkçesine yalnız ikinci ve üçüncü şahısların geçtiğini, ancak batı Türkçesinde başlangıçtan bugüne kadar istek fonksiyonu için 6 şahsın da var olduğunu fakat birinci şahısların asıl istek şekillerini kaybederek yerlerini emir şekline bıraktıklarını böylece de emir birinci şahıs eklerinin Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinde istek birinci şahısları için de kullanılmaya başlandığını ve bu şekilde emir ve istek şekillerinin karıştığını belirtmiştir. Onun içindir ki emir birinci şahısları emirden çok istek ifade ederler ve bu yüzden emir birinci şahıs ekleri öteden beri istek eki zannedilmişlerdir. İstek kipi emir ve istek şekillerinin karışması ile Türkiye Türkçesinde çekim bugünkü şeklini almıştır [1, s. 310-311]. Banguoğlu [3, s. 443-445] ve Ediskun emir kipi çekimine teklik ve çokluk birinci şahısları dahil etmemişlerdir.

Korkmaz istek kipinin Türkiye Türkçesinde şahıslara göre çekimini şu şekilde vermiştir [10, s. 652]:

Teklik

1.ş.: a) -(y)AyIm: *al-ayım, başla-y-ayım, bil-eyim, gör-eyim;*

b) -(y)A-m: *al-a-m, başla-y-a-m, bil-e-m, gör-e-m;*

2.ş.: -(y)A-sIn: *al-a-sın, başla-y-a-sın, bil-e-sin, gör-e-sin;*

3.ş.: a) -(y)-A: *al-a, başla-y-a, bil-e, gör-e;*

b) -sIn: *al-sın, başla-sın, bil-sin, gör-sün;*

Çokluk

1.ş.: -(y)-Allm: *al-alım, başla-y-alım, bil-elim, gör-elim;*

2.ş.: -(y)-AsInIz: *al-a-sınız, başla-y-a-sınız, bil-e-siniz, gör-e-siniz;*

3.ş.: -sInIAr: *al-sınlar, başla-sınlar, bil-sinler, gör-sünler.*

Korkmaz emir kipinin Türkiye Türkçesinde şahıslara göre çekimini şu şekilde vermiştir [10, s. 670-671]:

Teklik

1.ş.: -(y)AyIm: *al-ayım, başla-y-ayım, tut-ayım;*

2.ş.: - eksiz: *al, başla, tut;*

3.ş.: -sIn: *al-sın, başla-sın, tut-sun;*

Çokluk

1.ş.: -(y)-Allm: *al-alım, başla-y-alım, tut-alım;*

2.ş.: a) -(y)-In: *alın, başla-y-ın, tut-un;*

b) -(y)-InIz: *al-ınız, başla-y-ınız, tut-unuz;*

3.ş.: -sInIAr: *al-sınlar, başla-sınlar, tut-sunlar.*

1. Azerbaycan Türkçesinde İstek ve Emir Kipleri

Azerbaycan Türkçesinde istek kipinin teklik birinci şahısta çekimi ile emir kipinin teklik birinci şahıs çekimi ayrı görünüşler ihtiva eder. Hüseyinzadâ'nin hazırladığı gramerde Azerbaycan Türkçesinde fiilin istek kipi ve emir kipi çekimleri belirgin şekilde ayırt edilmişlerdir [11, s. 186-198]:

Ämr şakli: *dinläyim; dinlä; dinläsin; dinläyäk (veya dinläyälim); dinläyin; dinläsinlär;*

Arzu şakli: *gäräk yazam, geläm; gäräk yazasan, geläsän; gäräk yaza, gelä; gäräk yazag, geläk; gäräk yazasınız, geläsiniz; gäräk yazalar, gelälär.*

Musaoğlu, Azerbaycan Türkçesindeki fiil çekimlerini ele aldığı yazısında istek ve emir kipi çekimlerini şu şekilde göstermiştir [12, s. 16]:

Ämr şakli: *alım, al, alsın, alak, alın(ız), alsın(lar);*

Arzu şakli: *gerek alam, gerek alasan, gerek ala, gerek alak, gerek alasınız / alasız, gerek alalar.*

2. Türkmen Türkçesinde İstek ve Emir Kipleri

Azimov, Sopiyyev, Çöññäyev istek kipini "işliğin buyruk forması" başlığı altında değerlendirmişlerdir [13, s. 230-231]. Amansariyev, çalışmasında "buyruk forması" ve "isleg forması" çekimlerini ele alırken teklik ve çokluk birinci şahıslara istek kipi içinde yer vermiştir [14, s. 255]. Baskakov, Hamzayev ve Çarıyarov'un birlikte hazırladıkları *Grammatika Turkmenskogo Yazıka I: Fonetika i Morfolojiya* (Aşhabad) adlı çalışmada, istek kipi (jelatelnaya forma glagola) çekimi: *yaz-ayadı-m; yaz-ayadı-ñ; yaz-ayadı; yaz-ayadı-k; yaz-ayadı-ñız; yaz-ayadı-lar* [15, s. 298] şeklinde ve fiilin emir kipi (povelitelnaya forma glagola) çekimi: *yazayın; a) yaz, b) yazgın, c) yazsana; yazsın; yazalıñ; a) yazıñ, b) -, c) yazsañız-la / yazsañızlañ; yazsınlar* [15, s. 299-300] şeklinde gösterilmiştir. Söyegov ve ekibi de emir çekimini benzer şekilde ancak ünlü uzunluklarını da göstererek vermişlerdir [16, s. 293-294]: *yazayın, göreyin, işlä:yin; a) yaz, gör; işle, b) yazgın, görgün, işlegin, c) yazsana, görsene, işlesene; yazsın, görsün, işlesin; yazalı:ñ, görelı:ñ, işlä:li:ñ; a) yazıñ, görüñ, işlä:ñ b) -, c) yazsañız-la, görseñiz-le, işleseniz-le / yazsañızla:ñ, görseñizlä:ñ, işleseñizlä:ñ; yazsınlar, görsünler, işlesinler.* Teklik ikinci şahısta Salır, Sakar, Ersarı ağızlarında [-saña, -señe, -sãñä] allomorfları /ñ/ li olarak görülürken, Alili ve Çovdur ağızlarında sadece [-saña, -sãñä] allomorfları yine /ñ/ li görülmektedir [16, s. 300]. Borcakov çalışmasında emir kipi çekiminde kullanılan ekleri [-ayım,

-eyin]; [Ø]; [-sın, -sin, -sun, -sün]; [-alıñ, -eliñ, -ıñ]; [-sınlar] olarak göstermiştir [17].

Diğer yandan Türkmen Türkçesi gramerlerinde genel olarak emir kipinin teklik birinci şahıs çekimi: *geleyin, yazayın, oka:yın, işlä:yin, ...* şeklinde gösterilmektedir. Çokluk birinci şahısta ise {-All:ñ} şekli görülür: *geleli:ñ, yazalı:ñ, oka:lı:ñ, işlä:li:ñ, ...* [18, s. 104-105]. Türkmen Türkçesinde emir kipinin teklik birinci şahıs çekiminde arzu, istek anlatılmaktadır. Çokluk birinci şahıs çekiminde iki şahsın katılımını gösteren [-alı, -eli] eki duruma göre kullanılmaktadır [16, s. 294]: *yazalı, oka:lı, geleli, görelı, oralı, işlä:li, ...* Emir kipindeki emir ve rica anlamları ikinci şahsa aittir. Bu çekim ya eksizdir ya da [-gın, -gin, -gun, -gün] ekiyle yapılır. Ancak daha çok Türkmen klâsik edebiyatına veya sözlü gelenek ürünlerinde görülen [-gıl, -gil] eki de vardır: *bolgul, ağlagıl, eylegil.*

2.1 Türkmen Türkçesinde İstek Kipi

Birçok Türkmen dilcisi Türkmen Türkçesinin standart türünde istek kipinin [-a, -e], [-adı, -edi] ve [-ayadı, -äyedi] ekleri ile anlatıldığını belirtmiştir (Azimov, Hocayev, Sopiyyev, Söyegov). Bunlardan özellikle [-ayadı, -äyedi] şekli daha çok kullanılmakta ve bütün şahıslarda rastlanmaktadır. Ancak, [-a, -e] ikinci ve üçüncü, [-adı, -edi] ise esasen ikinci şahıslarda kullanılmakla beraber çok seyrek rastlanmaktadır. Hocayev, [-adı, -edi] ve [-ayadı, -äyedi] şekillerinin içinde [-a, -e] şeklinin mevcut olduğunu ve bu şeklin de birçok Türk lehçe ve ağızında kullanılmakta olan [-gay, -gäy] şekliyle geliştiğini belirtmiştir [18, s. 99].

Türkmen Türkçesinde eşzamanlı bakış açısıyla istek kipi esas olarak [-a, -ä] başta olmak üzere, [-ayadı, -äyedi] ve [-adı, -edi] ekleri ile anlatılmakla birlikte, kısmen [-gay, -gey], [-sa, -se], [-makçı, -mekçi] eklerinin de bu anlamı vermek amacıyla ikincil olarak kullanılabildiği görülmektedir.

2.1.1 [-a, -ä]

Türkmen Türkçesinde istek kipi eki esas itibarıyla [-a, -ä] ekidir. [-a, -ä, -e] eki, Oğuz grubu Türk lehçelerinin hepsinde kullanılmaktadır. Anlam olarak arzu, istek anlatır ve fiilin istek kipini oluşturur [19, s. 32-38; 11, s. 198]. Borcakov ve Hocayev çalışmalarında, J. Deny, V. Kotviç, G. İ. Ramstedt, N. A. Baskakov, E. A. Grunina, A. Annanurov ve M. Ergin'in ve daha birçok dilcinin görüşlerine de yer vererek bu ekin -gay, -gey > -ay, -ey > -a, -e şeklinde gelişme gösterdiğini, emir kipindeki teklik birinci şahıstaki ekin giderek istek kipinde de kullanılageldiğini belirtmişlerdir [19, s. 7-30].

Türkmen Türkçesinde /e/ ile biten fiil köklerine teklik ve çokluk birinci şahıs ekleri getirildiğinde /e/ sesi /ä/ sesine dönüşür (*işle-* > *işläyin*, *işläliň*, *işläň*; *käye-* > *käyäyin*, *käyäliň*, *käyän*) [13, s. 230-231]. Bu durum, ünlünün uzun telaffuzunun bir neticesi olmaktadır.

P. Azimov, M. N. Hıdırov, ve G. Sopiyeve'in redaktörlüğünde ve C. Amansariyev, G. Sariyev ve A. İbrayimov'un da katılımlarıyla hazırlanan *Häzirki Zaman Türkmen Dili* adlı gramer çalışmasında **istek kipi** teklik birinci şahıs çekiminde ek [-ayın, -eyin, -yın, -yin] olarak gösterilmiştir: *Men hat yazayın, geleyin, men kitap okayın, sözläyin*. Çokluk birinci şahısta ise [-alı:ň, -eli:ň] eki kullanılmaktadır. Anlam itibarıyla işi, hareketi yapanların ikiden fazla olduğunu gösterir: *Biz baralı:ň, geleli:ň*. Eğer katılımcıların sayısı ikiden fazla değilse [-alı, -eli] şekli kullanılır: *turalı, gaydalı, gideli*. İstek kipinin ikinci ve üçüncü şahıs çekimlerinde fiil kökünün arkasından ekin ünlüsü uzun telâffuz edilir: *Sen yaza:, yaza:y, siz yaza:ň, yaza:yň, olar yaza:sınlar, yaza:ysınlar*. Bu çalışmada *alay, yazay, göräy* sözlerindeki eke, hem istek hem de emir kipi çekimlerinin teklik ikinci şahısta yer verildiği ve istek kipi çekimini bu şahısta emir kipinden ayıran hususun, içeriğin yanı sıra fiil kökünden sonra gelen ünlünün uzun söylenmesi olduğu belirtilmiştir. Aynı çalışmada emir kipinin teklik ikinci şahısta [-ay, -ey] ekinin, bir tür izin verme anlamında kullanıldığı belirtilmiştir: *al-ay, yaz-ay, gör-äy* [20, s. 386-391].

Bundan başka fiil köküne [-ayayın, -äyeyin] ekinin getirilerek bir işi yapmaya gerçekten istekli olduğunu anlatan istek kipi çekimi de meydana getirilmektedir: *Men al-ayayın, gel-äyeyin*. Çokluğu için [-ayalı:ň, -äyeli:ň] yapısı kullanılmaktadır: *Biz al-ayalı:ň, gel-äyeli:ň* [20, s. 392]. Azimov, [-ay, -äy] ekinden söz ederken "işliğin buyruk forması"nın yumuşatılan istek, dilek görünüşünü yaptığını belirterek çekimi şu şekilde vermiştir [13, s. 230-231]: *Men yazayayın, işläyeyin, Sen yazay, işläy, Ol yazaysın, işläysin, Biz yazayalıň, işläyeliň, Siz yazayyň, işläyyiň, Olar yazaysınlar, işläysinler*. Bu kullanım da konuşma dilinde yaygınlık göstermektedir. İlgili kaynakta belirtilmemekle birlikte ekteki ilk ünlünün uzun telâffuz edilmesi dikkati çeker. Ancak Hocayev çalışmasında ünsüzle biten fiil köklerine eklendiğinde de çokluk birinci şahısta ilk ünlünün uzun telaffuzuna rastlandığına dikkati çekmektedir [18, s. 108; 16, s. 294]: *görelı / görä:li, oralı / ora:lı, baralı / bara:lı, oturalı:ň / otura:lı:ň, geleli:ň / gelä:li:ň*.

2.1.2 [-ayadı, -äyedi]

Hocayev [-ayadı, -äyedi] ekinin -ay + -adı, -äy + -edi şeklinden geliştiği düşüncesindedir [18, s. 94]: *yaz-ayadı-m, yaz-ayadı-ň, yaz-ayadı-Ø, yaz-*

ayadı-k, yaz-ayadı-ňiz, yaz-ayadı-lar; gel-äyedi-m, gel-äyedi-ň, gel-äyedi-Ø, gel-äyedi-k, gel-äyedi-ňiz, gel-äyedi-ler. Borcakov ve Hocayev'in birlikte hazırladıkları çalışmada da bu ekin [-A idi] şeklinden gelişmiş olduğu ve içinde bir zaman kavramı taşıdığı belirtilmiştir [19, s. 60-64, 71]. Çokluk üçüncü şahıs çekiminde [-lar, -ler] eki düşürülebilmektedir [16, s. 291]. Borcakov ve Hocayev çalışmalarında Türkmen Türkçesinin standart türünde istek kipinde kullanılan [-ayadı, -äyedi] ekinin gramatik anlamını {-A} ekinin anlamı ile karşılaştırarak {-A} ekinin gerçek yani olması mümkün olan arzu anlattığını ve [-ayadı, -äyedi] ekinin ise gerçekleşmemiş yani yapılmamış veya gerçekleştirilmesi mümkün olmayan istek, arzu bildirdiğini belirtmişlerdir [19, s. 66]. Bu ekle kurulan çekimin çokluk üçüncü şahsında [-lar, -ler] eki düşürülebilmektedir. Çekimin olumsuz şekli [-ma, -me] ekleriyle yapılmaktadır: *yazmayayadıň, yazmayayadı, ...* Cümlede *belki, hernä* sözleri ve *da, de* edatı varsa arzu anlamını daha da güçlendirmektedir. Bu ekin içinde [-ay, -äy] eki dikkati çekmektedir. Bu ekin içindeki [-a, -e] şekli günümüz Türkmen Türkçesinde ikinci ve üçüncü şahıs çekimlerinde çok seyrek olarak kullanılmaktadır [16, s. 291]. Sarı ve Güder'in birlikte hazırladıkları çalışmada [-ayadı] ekiyle yapılan çekim "arzu forması" olarak, [-sadı, -sedı] (şartın hikayesi) yapısıyla kurulan çekim ise "isleg forması" [21, s. 88] olarak adlandırılmıştır. Hudayguliyev, bu şeklin ünlüyle biten fiil köklerine getirildiğinde kökteki ünlünün uzadığına dikkati çekmiştir [22, s. 98]: *so:ra:yadı, gürlämä:yedi, ba:rlama:yadı, gözlä:yedi*.

2.1.3 [-gay, -gey]

Baskakov, Kotviç, Hıdırov, İshakov, Palmbah ve daha birçok dilci, [-gay, -gey] ekinin fiilin arzu, istek kipini anlattığını düşünmektedirler [19, s. 15]. Bu ekin adlandırılışında da birlik bulunmamakla beraber çalışmalarda isteme (tasarlama) kip eki olarak görülmüştür. *Häzirki Zaman Türkmen Dili* adlı çalışmada [20, s. 391], Amansariyev'in *Türkmen Dialektologiyası* adlı kitabında [-gay, -gey] ekinin fiilin *isleg forması* (istek kipi) [14, s. 355], *Türkmen Diliniň Dialektleriniň Oçerki* adlı çalışmada da fiilin *isleg-buyruk forması* (istek-emir kipi) [23, s. 315], yapan ek olarak adlandırılmıştır.

Ramstedt, Şçerbak, Grunina, Çarıyarov, Şukurov ve daha birçok dilci, [-gay, -gey] ekinin tarihsel olarak zaman anlatan bir kip olduğunu düşünmektedirler. N. A. Batmanov, Yenisey abidelerinde bu ekin gelecek zamana ait istek anlattığını vurgulamıştır. Bu eke günümüz

Türkmen Türkçesi ağızlarında rastlanmaktadır [19, s. 16-17]. *Häzirki Zaman Türkmen Dili* adlı çalışmada bu ek, fiilin istek kipini anlatan eklerin arasında değerlendirilmiştir. İstek kipinin teklik ikinci şahıs çekiminde [-gay, -gey] eki, konuşurun çaresizlikle bir işin yapılmasını ikinci şahıstan istediğini anlatan yapıyı meydana getirir: *al-gay sen, diy-gey sen, gel-gey sen*. Bu ekle yapılan çekimin üçüncü şahsı beddua etme veya dua etme anlamları vermektedir [20, s. 390-391] Amansarıyev'in *Türkmen Dialektologiyası* adlı kitabında [-gay, -gey] ekinin, ağızların çoğunda üçüncü şahıs çekimlerinde kullanıldığı, bazı ağızlarda birinci ve ikinci şahıslarda da kullanıldığı belirtilmiştir [19, s. 17].

Günümüz Türkmen Türkçesinde [-gay, -gey] eki esasen üçüncü şahısta kullanılmakta ve dua, beddua ve dilek anlamlarını vermektedir [19, s. 18]: *Oğulcığım sağ-aman dolanıp gelgey-dä ...* (B. Seytäkov. Bedirkent, 1972: 16); *Han kakaň yaman görer. Onuň gazabından özi saklagay ...* (B. Seytäkov. Bedirkent, 1972: 58); *Gideni bolgay!, Dolanıp gelmegey!, Adı yitgey ...* (B. Seytäkov. Bedirkent, 1972: 391). Çarıyarov, [-gay, -gey] ekinin gelecek zaman anlatmak için kullanılan arkaik eklerin en üretkeni olduğunu ve bu ekin istek anlatma görevini de yerine getirdiğini belirtmiştir [24, s. 74].

2.1.4 [-makçı, -mekçi]

[-makçı, -mekçi] yapısı, *Grammatika Turkmenskogo Yazıkada* "forma namereniya glagola" (fiilin niyet forması) başlığı altında ele alınmıştır: *yazmakçı* [24, s. 308-309], *Görmekçi bol* [15, s. 290]. [-makçı, -mekçi], Türkmen Türkçesinde esasen hayal etme, eğilim gösterme ve niyet anlatır [24, s. 311-312], [-makçı bol] yapısının şimdiki ve gelecek zaman çekimini anlattığı görüşünde olan Türkmen dilcileri de vardır [20, s. 397-398]. Ärnazarov, [-makçı, -mekçi] ekiyle kurulan çekimi oldukça yerinde bir nitelendirmeye niyet kipi olarak isimlendirmiştir. Bu ekin Türkmen Türkçesindeki kullanımlarına bakıldığında özellikle bir niyetlenme, eğilim gösterme anlattığı, doğrudan bir istek anlatmadığı görülür. Hocayev, bu kipe "işliğin hıyal forması" demiştir [25, s. 133-137]. [-makçı] ile yapılan çekim ise fiilin "hıyallanma forması" adı altında ele alınmıştır [21, s. 91].

2.1.5 [-sa, -se], [-sadı, -sedi], [-ası, -esi], [-adı, -edi]

Borcakov ve Hocayev [-sa, -se], [-sadı, -sedi] [19, s. 84, 91], [-ası, -esi] [19, s. 106] eklerinin Türkmen Türkçesinde yerine göre istek anlatabildiği

görüşündedirler. Ancak [-ası/-esi + gel-] yapısı içinde ortaya çıkan ek, isim fiil eki durumunda olduğundan burada kip eki olarak düşünülemez. Diğer yandan, *Türkmen Diliniň Grammatikası: Morfologiya* adlı çalışmada günümüz Türkmen Türkçesinin standart türünde [-ası, -esi] ekinin kullanıldığı *alasım, alasık, alası, alasılar* gibi bir çekimde istek anlatılmadığı da belirtilmiştir (Söyegov vd. [16, s. 292]. [-adı, -edi] ekinde ise *ermek* şekline gelişen *imek* fiilinin oluşturduğu hikaye anlatımının ortaya çıktığı görülür

3. Sonuç

Ergin'in belirttiği gibi, Batı Türkçesinin istek eki [-a, -e]'nin, Eski Türkçedeki gelecek zaman eki [-ga, -ge] < [-gay, -gey]'den geliştiği, daha sonra da Osmanlıcada çokluk ve teklik birinci şahıslarda kullanımdan düştüğü, böylece Türkiye Türkçesine yalnız ikinci ve üçüncü şahısların geçtiği, ancak, birinci şahısların asıl istek şekillerini kaybederek yerlerini emir şekline bıraktıkları ve emir birinci şahıs eklerinin Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinde istek birinci şahısları için kullanılmaya başlandığı, böylece emir ve istek şekillerinin karıştığı [1, s. 311] düşünüldüğünde, bu eğilimin, Türkmen Türkçesinde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Türkmen Türkçesinin standart türünde [-a] veya [-ay, -äy] eki istek kipini oluşturan asıl ektir. İstek kipinin ikinci ve üçüncü şahıs çekimlerinde fiil kökünün arkasından ekin ünlüsü uzun telâffuz edilir. Teklik birinci şahısta emir kipinde ünsüzle biten fiil köklerinden sonra ekteki ünlü kısadır: *geleyin, göreyin, alayın, ...* Ünlüye biten fiil köklerine geldiği taktirde ünlü uzar: *oka:yın, işlä:yın, ...* Ancak, istek çekiminde birinci teklik şahısta her iki durumda da ekteki ünlünün uzun tellâffuz edildiği görülebilmektedir: *gelä:yın, oka:yın, işläyın*. *Türkmen Diliniň Dialektleriniň Oçerki* adlı çalışmada standart türde ve Teke ağzında istek-emir çekimi şu şekilde gösterilmiştir: *yazayın, yaza:y, yaza:ysin, yazalı:ň, yaza:yıň, yaza:ysinlar; işlä:yın, i:şlä:y, i:şlä:ysin, i:şlä:li:ň, i:şlä:yiň, i:şlä:ysinler*. Aynı çalışmada Ersarı, Batı Yomut, Sarık, Sakar ağızlarında teklik birinci şahsın çekiminde *yaza:yın, i:şliya:yın, ala:yın, dura:yın, çika:yın, gela:yın* şeklinde ekteki ünlünün uzun telaffuzu ile karşılaşılacaktır (Berdiyev vd. [26, s. 316-318]. Bu durum, emir teklik birinci şahısta [-ayın] ekindeki ünlünün kısa olması gerekirken, -gay > -ga: veya -a:y şeklinde gelişme gösteren istek kip ekinin teklik birinci şahısta emir eki ile karıştığı ve Ergin'in belirttiği üzere, batı Türkçesinde başlangıçtan bugüne kadar istek fonksiyonu için 6 şahsın da var olmasına rağmen, Osmanlı ve

sonrasında Türkiye Türkçesinde bu şekilde teklik birinci şahısta yerini emir ekine bırakan ekin izdüşümlerinin Türkmen ağızlarında görüldüğü düşüncesini de akla getirmektedir. Bütün Oğuz

lehçelerinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de kararlı bir şekilde arzu, istek anlatan ekin [-a, -e] ve türevleri olduğu, konuşma diline yansıyan görünüşlerden anlaşılmaktadır:

İstek Kipi				
<i>Men</i>	<i>Yazayın</i>	<i>işlä:yin</i>	<i>yaza:yayın</i>	<i>işlä:yeyin</i>
<i>Sen</i>	<i>yaza:y (yaza:)</i>	<i>işlä:y</i>	<i>yaza:y</i>	<i>işlä:y</i>
<i>Ol</i>	<i>yaza:ysin</i>	<i>işlä:ysin</i>	<i>yaza:ysin</i>	<i>işlä:ysin</i>
<i>Biz</i>	<i>yazalı:ñ</i>	<i>işlä:li:ñ</i>	<i>yaza:yalı:ñ</i>	<i>işlä:yeli:ñ</i>
<i>Siz</i>	<i>yaza:yiñ (yaza:ñ)</i>	<i>işlä:yiñ</i>	<i>yaza:yiñ</i>	<i>işlä:yiñ</i>
<i>Olar</i>	<i>yaza:ysinlar</i> (<i>yaza:sınlar</i>)	<i>işlä:ysinler</i>	<i>yaza:ysinlar</i>	<i>işlä:ysinler</i>

Genel olarak Türkmen dilcilerinin beyan ettikleri görüşlere göre, [-a] ve [-a:yadı] şeklinin arzu, istek anlatan kip eki olarak değerlendirildiği ve “arzu şekli” veya “isleg forması” olarak adlandırıldığı görülmektedir. [-a:yadı] yapısının Türkmen Türkçesinde -gay + -erdi > -a:y + edi yönünde bir gelişme göstererek ortaya çıktığı ve gerileyici ve ilerleyici benzeşmelerle ve ünlü uyumu ile günümüzdeki şeklini aldığı anlaşılmaktadır.

Günümüzde Türkmen Türkçesinin standart türünde [-a:yadı, -ä:yedi] şekli istek, arzu anlatımında kullanılsa bile bu yapının, fonksiyonel ve gramatikal açıdan geçmişteki bir durumu anlatmasından dolayı “isteğin hikâyesi” olarak değerlendirilmesi gerekmektedir:

İsteğin Hikâyesi		
<i>gel-ä:y-edi-m</i>	<i>yaz-a:y-adi-m</i>	<i>i:şl(e >)-ä:y-edi-m</i>
<i>gel-ä:y-edi-ñ</i>	<i>yaz-a:y-adi-ñ</i>	<i>i:şl(e >)-ä:y-edi-ñ</i>
<i>gel-ä:y-edi-Ø</i>	<i>yaz-a:y-adi-Ø</i>	<i>i:şl(e >)-ä:y-edi-Ø</i>
<i>gel-ä:y-edi-k</i>	<i>yaz-a:y-adi-k</i>	<i>i:şl(e >)-ä:y-edi-k</i>
<i>gel-ä:y-edi-ñiz</i>	<i>yaz-a:y-adi-ñiz</i>	<i>i:şl(e >)-ä:y-edi-ñiz</i>
<i>gel-ä:y-edi-ler</i>	<i>yaz-a:y-adi-lar</i>	<i>i:şl(e >)-ä:y-edi-ler</i>

Bu çekimin gramatikal açıdan isteğin hikâyesi olduğu açıktır.

Bugün Türkmen Türkçesinin standart türünde [-adı, -edi] şeklinin kullanılışı oldukça sınırlı olup, sadece dua, beddua ve kutlamalarda ve yine bazı sözlerde kalıplaşmış olarak ortaya çıkmaktadır. [-adı, -edi] şeklinin olumsuzunda olumsuzluk ekindeki ünlü uzar: *görmädiñiz, görmäsiñiz, bilmädiñ, bilmäsiñ, ... ölediñ : ölmädiñ, ...* [16, s. 292]. (Söyegov vd. 1999: 292). Burada [-adı, -edi] eklerinin kullanılışında aslında yine istek anlatan fakat bunun geçmiş zaman yönü biraz daha vurgulu olan isteğin hikâyesi ortaya çıkmaktadır. Bu çekimin olumsuzunda [-me] allomorfu yerine [-mä] (< [-meyer]) allomorfunun kullanılması, çekimin anlamını olumsuz belirsiz geçmiş zamandan ayırt etmektedir: *bilmä:diñ* ‘bilmeyeydin’, *bilmediñ* ‘bilmedin’, *bilmä:siñ* ‘bilmeyesin’. [-adı, -edi] eki, ağızlarda şimdiki zaman anlatmak üzere kullanılan yapıyla karıştırılmamalıdır. Surhı, Çandır, Eski, Hatap, Kıraç, Enev, Hasar ve daha birçok ağızda

çeşitli allomorfları ile kullanılan ve [-a + turur] yapısından geliştiği düşünülen ve şimdiki zaman anlatımında kullanılan yapı bundan farklıdır.

[-sa, -se] ekinin Türkiye ve Türkmen Türkçelerinde yaygın olarak arzu, istek anlattığı görülmekle birlikte Azerbaycan Türkçesinde bu yaygınlık görülmez.

[-sadı, -sedi] yapısı kullanım olarak Türkiye ve Türkmen Türkçelerinde yerine göre arzu, istek de anlatabilen ancak gramatikal açıdan birincil fonksiyonu şartın hikâyesi olan bir yapıdır.

[-ası, -esi] eki, Türkmen Türkçesinde arzu, istek anlatmada yardımcı olmakla birlikte kip kavramı içerisinde değil de isim fiil olarak değerlendirilmelidir. Ancak Azerbaycan Türkçesinde durum farklıdır. Azerbaycan Türkçesinde fiilin “lâzım şekli” olarak adlandırılan kip, bir tür gereklilik anlatarak çekime girebilmektedir.

[-makçı, -mekçi] yapısı ise günümüz Türkmen Türkçesinde “hıyal şekli”ni yani niyetlenme bildiren bir çekimi ifade eder. Asıl fonksiyonu bir

niyetlenme bildirmez. İstek kipi çekiminin asıl, birincil, asli eki olarak düşünülemez.

Türk dilinin en önemli özelliği olan eklerin asli fonksiyonları olabildiği gibi ikincil fonksiyonlarda kullanımları da olabilmektedir. İstek kipi eki, bütün tarihsel ve modern Oğuz Türkçelerinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de [-a, -ä, -e] veya [-ay, -äy, -ey] temelinde gelişen yapılarıdır.

Kaynaklar

1. Ergin M. *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*. – İstanbul, 2013.
2. Atabay N., Kutluk I., Özel S. *Sözcük Türleri*. – Ankara, 1983.
3. Banguoğlu T. *Türkçenin Grameri*. – Ankara, 2011.
4. Karaağaç G. *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. – Ankara, 2003.
5. Mansuroğlu M. *Türkçede -gay, -gey Eki ve Türemeleri // Jean Deny Armağanı*. – Ankara, 1958. – s.171-183.
6. Gabain A. *Eski Türkçenin Grameri*. – Ankara, 2007.
7. Eraslan K. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. – Ankara, 2012.
8. Tekin T. *A Grammar of Orkhon Turkic*. – Usa, 1968.
9. Timurtaş F. K. *Eski Türkiye Türkçesi: Xv. Yüzyıl. Gramer-Metin-Sözlük*. – İstanbul, 1977.
10. Korkmaz Z. *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara, 2003.
11. Hüseyinzadə M. *Müasir Azərbaycan Dili: Morfologiya*. – Bakı, 1983.
12. Musaoğlu M. *Azerbaycan Türkçesinde Fiil Çekimi // Gazi Türkiyat Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi. Güz 2008/3*.
13. Azimov P., Sopiyeve G., Çöññäyev Y. *Türkmen Dili*. – Aşgabat, 1992.
14. Amansariyev C. *Türkmen Diyalektologiyası*. – Aşgabat, 1970.
15. Baskakov N. A., Hamzayev M. Y., Çarıyarov B. *Grammatika Turkmenskogo Yazıka I: Fonetika i Morfologiya*. – Aşhabad, 1970.
16. Söyegov M., Sarihanov M., Borcakov A., Hocayev B. S., Arnazarov S. *Türkmen Diliniň Grammatikası Morfologiya*. – Aşgabat, 1999.
17. Borcakov A. *Türki Dilleriň Günorta-Günbatır Toparında İşliđiň Buyruk Forması*. – Aşgabat, 1992.
18. Hocayev B. *Häzirki Zaman Türkmen Dilinde İşlik Formaları*. – Aşgabat, 1978.
19. Borcakov A., Hocayev B. *Türki Dilleriň Günorta-Günbatır Toparında Arzuv ve Hökmanlık Añlıdyan İşlik Formaları*. – Aşgabat, 1980.
20. Azimov P., Hidırov M., Sopiyeve G., Amansariyev C., Sariyev G., İbrayimov A. *Häzirki Zaman Türkmen Dili*. – Aşgabat, 1960.
21. Sarı B., Güder N. *Türkmencenin Grameri (II Morfologiya: Şekil Bilgisi)*. – Ankara, 1998.
22. Hudayguliyev M. *Häzirki Zaman Türkmen Dili: Fonetika*. – Aşgabat, 1992.
23. Berdiyev R. *Türkmen Diliniň Dialektlerinde ve Geleşiklerinde İşlikler*. – Aşgabat, 1988.
24. Çarıyarov B. *Günorta-Günbatır Türki Dillerde İşlik Zamanları*. – Aşgabat, 1969.
25. Arnazarov S. *Türkmen Türkçesinde Niyet Kipi ve Türkiye Türkçesinde Anlatımı*. // [http: www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdf/dergi/s13/arnazarov.pdf](http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdf/dergi/s13/arnazarov.pdf)
26. Berdiyev R., Kürenov S., Şamıradov K., Arazkuliyev S. *Türkmen Diliniň Dialektleriniň Oçerki*. – Aşgabat, 1970.